

Пріоритетне значення предметів освітньої галузі «Мистецтво» в закладах загальної середньої освіти

Розкрито потенційні можливості мистецьких навчальних предметів у формуванні особистості школяра, у його гармонійному розвитку; цим обґрунтовано, що їхнє місце – серед пріоритетних навчальних дисциплін у закладах загальної середньої освіти.

Ключові слова: мистецтво, художнє відображення дійсності, художнє пізнання, мистецька освіта, естетичне виховання, емоційний інтелект, духовність особистості.

Chervinska N. L. The Priority Significance of Art Subjects at Secondary Schools.

The potential possibilities of Art subjects in forming the personality of a pupil and his harmonious development are revealed. It is substantiated that the place of Art subjects is among the priority educational disciplines at secondary schools.

Key words: art, artistic reflection of reality, artistic cognition, artistic education, aesthetic education, emotional intelligence, spirituality of a person.

Постановка проблеми. В сучасний період стратегічні напрями розвитку нашої держави пов'язані з формуванням засад інформаційного суспільства. Цим викликана активізація реформаторських дій у системі освіти. В їх основу закладається формування інформаційної культури особистості як основи сучасної практики пізнання. У зв'язку з цим коректуються цілі, завдання і зміст освітнього процесу. З'являються ідеї «розвантаження» учнів за рахунок скорочення часу на мистецькі дисципліни як «менш важливі» для сучасного школяра, щоб вивільнені години відвести для «більш вагомих» навчальних предметів. Проте доцільність і виправданість такого підходу – під великим питанням. Тож переосмислення значення художньо-естетичного аспекту в формуванні підростаючого покоління та місця навчальних предметів цього циклу в освітньому процесі набуває особливої актуальності в сучасній шкільній практиці.

Мета статті – звернути увагу на зростання ролі художньо-естетичного виховання у формуванні всебічно розвиненої особистості школяра та обґрунтувати тезу про те, що мистецькі дисципліни мають бути серед пріоритетних у структурі освітнього процесу в сучасному закладі загальної середньої освіти.

Аналіз досліджень і публікацій. Особливості мистецької освіти, загальні питання методики естетичного виховання підростаючого покоління постійно перебувають у центрі уваги дослідників (І. Бех, Д. Кабалевський, О. Костюк, Н. Миропольська, О. Михайличенко, О. Оніщенко, О. Ростовський, О. Сапожник та ін.). Науковці приділяють значну увагу питанням духовно-естетичного потенціалу мистецтва, вихованню моральних ціннісних орієнтирів його засобами, соціалізації особистості та формуванню національно-патріотичної свідомості школярів в умовах спілкування з мистецтвом (Е. Ардашірова, Д. Бахтізіна, І. Бех, Л. Загітова, Д. Кабалевський, М. Каган, О. Комаровська, О. Костюк, Д. Лихачов,

В. Медушевський, Б. Неменський, О. Просіна, В. Рева та ін.). Чимало напрацювань присвячено розвитку творчих здібностей дитини засобами музичного та образотворчого мистецтва, формуванню в учнів інтересів, смаків, потреб у творчості (Е. Абдуллін, Н. Анісімов, О. Апраксина, Б. Асафев, Т. Беляєв, Б. Брилін, В. Верховинець, Н. Ветлугіна, Л. Горюнова, К. Гофман, О. Дем'янчук, В. Ігнат'єв, Д. Кабалевський, Н. Кириченко, З. Кодай, В. Кузін, М. Леонтович, К. Орф, А. Паламарчук, К. Стеценко, Б. Теплов, О. Туріна, Л. Філатова, В. Шульгіна та ін.). Ряд досліджень стосується проблем формування особистості старшокласника засобами курсу «Художня культура», який був включений до навчальних планів 9–11 класів (Л. Аристова, Н. Беспам'ятних, Н. Волкович, Н. Журавльова, Н. Миропольська, Л. Пешикова, О. Щолокова та ін.).

Динамічний суспільний розвиток зумовлює інноваційні перетворення в освітньому середовищі, вимагає оновлення змісту освіти, впровадження таких освітніх технологій, які були б спрямовані на набуття особистістю різноманітних компетентностей (предметних, міжпредметних, ключових). Тож враховуючи ці реалії сучасного освітнього простору, науково-педагогічна громадськість розробляє оновлені концептуальні засади загальної мистецької освіти та художньо-естетичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти (О. Гайдамака, М. Киященко, О. Коваленко, О. Комаровська, Л. Масол, О. Просіна, М. Скиба, Г. Сотська та ін.).

Виклад основного матеріалу. Реформування системи освіти в Україні (як і в інших пострадянських країнах) постало з особливою гостротою наприкінці ХХ століття. Адже без кардинальних змін в освітній галузі неможливо розбудувати державу, яка щойно проголосила свою незалежність. Процес оновлення української освіти потребував зміни парадигми освітнього процесу з пріоритетності накопичення знань на пріоритетність виховних і розвивальних цілей

у формуванні особистості учня, тобто передбачав функціонування освітньої системи на засадах гуманізації.

При цьому виникає питання «питомої ваги» окремих навчальних предметів. Подальші зміни навчальних програм, стандартів освіти не зняли актуальності цього питання. В такому контексті слід відмітити вагому роль курсів художньо-естетичного циклу [2; 3; 5; 7]. Адже в процесі їх освоєння учнями педагоги не лише виконують завдання естетичного виховання, допомагають молоді зрозуміти роль культури в житті суспільства, усвідомити значущість досягнень українського мистецтва в світовій спадщині, а й здійснюють значний вплив на різнобічний гармонійний розвиток людини, її самопізнання і самовдосконалення, здатність до самореалізації.

Система мистецької освіти в Україні вибудовувалася протягом багатьох десятиліть. Нині вона за горизонталлю охоплює всі освітні сфери (загальна, позашкільна, професійна) та всі освітні рівні за вертикаллю (дошкільна, школа, вища школа, післядипломна освіта).

Безсумнівно, що найчисленніша аудиторія залучається до мистецтва у стінах закладу загальної середньої освіти. Тут учні пізнають світ із різних позицій, однією з яких є художньо-естетична сфера. Це особлива форма відображення дійсності через її осмислення апаратом таких фундаментальних категорій, як «краса», «гармонія», «довершеність», «ритм», «колорит», «пропорційність» та інші.

На перший погляд може здатися, що в сучасних умовах інформатизації суспільства, а ще – нестабільної політичної та економічної ситуації в державі зазначені вище категорії втрачають свою актуальність. Адже, мовляв, зараз суспільство зіткнулося з рядом значно складніших проблем, ніж ті, що стосуються мистецько-культурного розвитку особистості та естетичного виховання підростаючого покоління. Так, наприклад, у різних соціальних дослідженнях відзначають такі негативні тенденції в молодіжному середовищі, як:

- зниження адаптивності до ринкових зрушень, невміння діяти самостійно щодо влаштування власної долі, збільшення байдужості, відсутність мотивації до духовного зростання і самовдосконалення;

- поширення роздратованості, агресивних суджень та поведінки, невміння керувати своїми емоціями, розуміти й адекватно сприймати емоції інших;

- наростання невпевненості у собі та своєму майбутньому, розчарувань, втоми, страху, що навіть іноді призводить до психічних розладів, а то і суїцидів.

Ситуацію ще більш ускладнює позиція ЗМІ, які переважно подають негативну інформацію – про катастрофи, злочини, інфляцію, нестабільність, загрози соціальних збурень, корупцію і хабарництво, готовність деяких (а то й багатьох) людей піти на все заради фінансових надприбутків. А ще – засилля низькопробної теле- і кінопродукції, яка насичена актами жорстокості, вбивств, садизму, аморальної поведінки, сексуальної розпущеності. Чимало комерційних музичних, естрадних програм

прищеплюють молодим людям примітивізм і сірість, тваринні інстинкти, популяризують способи незаконного збагачення, неповагу до моральних цінностей. Причому все це трактується як прояв демократизації, яку насправді ототожнюють із поняттям уседозволеності, безпринципності й безвідповідальності. Це – без перебільшення – тотальний інформаційний терор проти нашої культури, наслідком якого буде спустошення, черствіння душ, моральна деградація багатьох людей, передусім підлітків, чії життєві й духовні установки ще тільки формуються. І для подолання таких наслідків знадобляться не просто роки, а десятиліття.

Щоб запобігти подальшому розвитку цього песимістичного сценарію, треба використовувати всі можливі засоби позитивного впливу на підростаюче покоління, які націлені на формування найкращих духовних і моральних якостей, гармонізацію інтелектуальної та емоційно-почуттєвої сфери особистості. Видатний український педагог В. О. Сухомлинський підкреслював, що краса – могутній засіб виховання душі, і серед засобів виховання дітей краса стоїть на першому місці.

А характеризуючи щось (предмет, явище, подію тощо) терміном «краса», неодмінно апелюємо до таких понять, як гармонія, довершеність, досконалість, колорит, емоційність і т. п. Таким чином, ми послуговуємось категоріальним апаратом, властивим мистецтву.

Спілкуючись із мистецтвом, опановуючи мистецтво, людина поринає в процес пізнання світу (і себе!) з художньо-естетичних позицій, і цим збагачує свій внутрішній світ, насичується позитивними емоціями й переживаннями, розвиває свій емоційний інтелект.

Термін «емоційний інтелект» увійшов у науковий обіг не так давно, його вперше вжили Дж. Мейер та П. Саловеї у 1990 році. Вони трактували це поняття як «здатність ретельно осягнути, оцінити та виразити емоції; здатність розуміння емоцій та емоційних знань; а також здатність керування емоціями, що сприяє емоційному й інтелектуальному зростанню особистості» [5]. У цьому зв'язку слід зауважити, що багато гострих проблем особистісного становлення школярів пов'язані зі здатністю керувати своїми емоціями, розуміти і толерантно сприймати емоції інших людей, тобто з несформованістю їх емоційного інтелекту. Водночас більшість учителів визнають, що мистецтво як значущий і дієвий інструмент впливу на дитину виступає каталізатором розв'язання цих проблем.

Загальновідомо, які потенційні можливості наявні у навчальних предметів художньо-естетичного циклу для національно-патріотичного виховання школярів. Учителі постійно й успішно використовують їх у своїй класно-урочній та позакласній роботі з дітьми. Цей аспект досить ґрунтовно висвітлений у науково-педагогічних дослідженнях, тож лише звернемо на нього увагу. Та принагідно відзначимо, що учні вивчають і світову мистецьку спадщину; при цьому, ознайомлюючи дітей з культурним різноманіттям,

педагоги виховують у них бажання пізнавати різні культури, толерантно ставитись до їх носіїв, розвивати в учнів розуміння цінності культурного розмаїття світу.

Вкажемо також і на формування в учнів засобами мистецтва правильних ціннісних орієнтирів, етичних і моральних переконань. Наведемо відомий вислів видатного митця, метра фактично в усіх жанрах музичного мистецтва Д. Б. Кабалевського: «Прекрасне пробуджує добре!». Автор ще півстоліття тому дотримувався позиції, що музичне мистецтво в школі – не просто предмет викладання, а передусім предмет виховання, головне завдання його «є не стільки навчання музики, скільки вплив через музику на увесь духовний світ учнів, передусім на їхню моральність».

Також відомий афоризм Генріха Гейне «Музика повертає людині те, що у неї віднімає життя». Цей образний вислів звертає увагу на ще одну функцію музики – компенсаторну. В психологічній науці феномен компенсації розробляли А. Адлер, З. Фрейд та інші. Зокрема, основоположник «індивідуальної психології» А. Адлер наголошує, що «компенсація має завданням згладити недоліки, досягти вищого рівня розвитку. Таким чином, процес компенсації, що глибоко лежить у самій основі людського буття, – творча сила. Вона створила культуру як засіб збереження людського роду і форм вираження, а також життєвий стиль індивіда, як реакцію на тиск зовнішнього світу» [1].

Та не лише музика, а й усі жанри мистецтва успішно здійснюють цю функцію. Найчастіше її називають арт-терапевтичною [6], хоч, на нашу думку, цей термін дещо звужує сутність поняття компенсації. В сучасній українській державі такий аспект розгляду мистецтва набув особливої актуальності. Адже населення потерпає як від проблем, пов'язаних з військовою агресією сусідньої держави проти нашої країни, так і від негативу в соціально-економічній ситуації в державі. Такі реалії спричиняють погіршення психоемоційного стану людей, тож виникає потреба у його корекції. Для цього можна успішно використовувати увесь потенціал мистецтва. Про його цілющі властивості відомо з давніх-давен. А сучасні дослідження наводять наукові докази терапевтичної дії мистецтва на різні системи організму людини (серцево-судинну, центральну нервову, рухову, дихальну). Художня творчість розкріпачує творчі сили людини, звільняє її душу від нав'язливих комплексів та фобій. Отож, мистецтво допомагає людині боротися з несприятливим «тиском зовнішнього світу». І про таку властивість мистецтва слід повідомити учням.

Відмітимо також ще один аспект компенсації засобами мистецтва, який пов'язаний зі специфічністю його природи. Маємо на увазі те, що, на відміну від наукового пізнання, яке вивчає дійсність безвідносно до особистості, художнє пізнання неможливо уявити без тісного зв'язку з людиною, її чуттєво-емоційною сферою. Людина, яка відчула радість художнього пізнання, неодмінно збагатить емоційну палітру свого

«Я», вона відходить від стереотипних форм мислення й освоєння світу, все більше тягнеться до творчого підходу при розв'язанні різного роду завдань (і не лише пов'язаних з мистецтвом). Отже, мистецька освіта допомагає своїми специфічними засобами компенсувати емоційну недостатність та недостатність творчого наповнення багатьох видів людської діяльності (механічних, алгоритмізованих).

Опановуючи художньо-естетичні курси, учні оволодівають цінностями і знаннями в галузі світового й національного народного мистецтва, музики, архітектури, побуту, ремесел. У них формується система художніх знань, яка відображає видову специфіку і взаємодію мистецтв. Школярі розвивають свої вміння оцінювати твори мистецтва, відрізнити справжнє, високе мистецтво від квазімистецтва, висловлювати свої погляди з питань художнього відображення дійсності. Діти набувають досвіду естетичного сприймання та емоційного ставлення до прекрасного у навколишній дійсності – природі, стосунках між людьми. В учнів формується вміння відрізнити прекрасне від потворного, потреба вносити естетику в поведінку, працю, навчання, побут, відпочинок, свій зовнішній вигляд.

Естетико-виховний вплив на дитину, який вона отримує на уроках художньо-естетичного циклу, не обмежується загальним естетичним розвитком особистості. Як відзначають дослідники проблем виховання, художнє пізнання оптимально розвиває емоційну сферу дитини як імпульс «проживання знань», здобутих навіть у далеких від мистецтва галузях пізнання. Навчаючись мислити художніми образами, школярі розвивають свою фантазію, уяву, гнучкість мислення, креативність, уміння спостерігати, сприймати, досліджувати, аналізувати та ряд інших ключових компетентностей [2; 3; 5; 7]. Отож, простежується взаємозв'язок мистецького розвитку дитини та її розвитку в інших предметних сферах.

Важливо відзначити, що в процесі навчання неодмінно відбувається розвиток творчих інтересів, нахилів, художніх здібностей дітей, активізується творча діяльність у різних видах мистецтва. А для багатьох шкільні уроки музичного та образотворчого мистецтва можуть стати початковим етапом виявлення й розвитку обдарованості в цих сферах і навіть бути базисом для обрання в майбутньому відповідної мистецької професії. Цей аспект особливо значимий для сільських шкіл. Адже діти, які проживають у віддалених від великих міст населених пунктах, обмежені в доступі до початкових спеціалізованих мистецьких навчальних закладів (музичні й художні школи, дитячі філармонії тощо), в яких, окрім загальноосвітньої школи, можливо було б виявити і розвинути свої здібності й обдарування. Та й у великих містах такі спеціалізовані школи охоплюють не всіх (навіть талановитих) школярів. Тому виявлення і розвиток мистецького обдарування більшості дітей, їх загальний естетичний розвиток покликана здійснити передусім загальноосвітня школа на відповідних уроках та шкільних позаурочних заходах під керівництвом

кваліфікованих учителів. У навчальному процесі слід поєднувати традиційні та елементи новітніх технологій проведення уроків.

Художні образи мистецтва, з якими взаємодіє людина, наповнюють її життя додатковим досвідом, новими світоглядними смислами, зміцнюють баланс духовних сил, надихають, підносять, формують ціннісні орієнтації, надають додаткову енергію для самовираження і самоствердження та, як наслідок, саморозвитку й самовдосконалення. Л. Масол характеризує художнє пізнання як «шлях до духовних вимірів у злагоді розуму, волі і почуттів» [3, с. 181].

Збагачення духовної сфери особи як творця духовності суспільства в цілому – основна соціальна функція мистецтва. Досягнення цієї мети відбувається не одномоментно, в результаті епізодичного спілкування з художніми образами мистецтва, а через відтермінований вплив мистецтва на людину. Та в цьому не слід вбачати його недолік, швидше навпаки, адже пролонгована дія будь-якого чинника характеризується міцнішим і тривалішим ефектом. І це особливо вагомий аргумент на користь тієї тези, що предмети мистецького циклу є необхідними й навіть пріоритетними у структурі освітнього процесу в закладі загальної середньої освіти, причому вони мають бути представлені якомога триваліше й оптимально об'ємною палітрою. На наш погляд, мистецькі дисципліни мають бути представлені впродовж усього періоду навчання у дванадцятирічній школі (так є, наприклад, в Англії).

Багаторічна шкільна практика задіює музичне та образотворче мистецтво як основні навчальні дисципліни для учнів 1–7 класів. Більш ніж десять років тому розпочався новий етап модернізації мистецької освіти в школі. Так, для старшокласників було введено курс «Художня культура». А з 2012 року в усіх областях України впроваджено нову навчальну програму «Мистецтво. 5–9 класи». До колективу її укладачів увійшли науковці, викладачі, учителі музичного й образотворчого мистецтва та художньої культури, керівник групи – Людмила Масол, провідний науковий співробітник лабораторії естетичного виховання Національної академії педагогічних наук України. У 2017 році програму оновлено, над цим працювала робоча група під керівництвом Олени Гайдамаки, старшого наукового співробітника ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти». Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 р.

№ 804 оновлену навчальну програму для загальноосвітніх навчальних закладів «Мистецтво. 5–9 класи» затверджено [4]. Програму побудовано на ідеї поліцентричної інтеграції, в ньому як домінуючі змістовні лінії збережено музичне та образотворче мистецтво, окрім них включено додаткові змістові лінії – синтетичні мистецтва. Програмою передбачено, що опанування учнями мистецтва в основній школі буде ґрунтуватися на засадах компетентнісного, особистісно зорієнтованого, діяльнісного та інтегративного підходів.

Проте проблему становить надто мала кількість тижневих годин на мистецькі дисципліни: Держстандартом зазначено двогодинне тижневе навантаження на інтегрований курс «Мистецтво» або по одній годині на музичне й образотворче мистецтво як окремі предмети у 5–7 кл. та мистецтво у 8–9 кл. Але у деяких типах навчальних закладів виділяють лише одну годину на всі мистецькі дисципліни разом та 0,5 години у 8, 9 класах на тиждень (згідно з Наказом МОН від 29.05.2014 р.). Для порівняння: в Ірландії, наприклад, виділяється тритижневі години. Досвід показує, що такі короткі курси не є ефективними, вони недостатньо реалізують завдання мистецької освіти в школі.

Висновки. Упродовж багатьох десятиліть проблеми художньо-естетичного виховання підростаючого покоління не випадали з поля зору педагогічної і наукової громадськості України. Та і в наш час вони не втрачають актуальності, незважаючи на те, що всі визнають дієвість мистецтва як засобу впливу на внутрішній світ особистості, як вагомого інструменту в формуванні її духовності та в її гармонійному розвитку.

У період активного реформування освітньої галузі не можна недооцінювати значення і ролі художньо-естетичної освіти дітей. А педагогічні можливості освітнього мистецького простору в закладі загальної середньої освіти можна ефективно реалізувати лише тоді, коли: а) місце мистецьких дисциплін визнаватиметься в ряду пріоритетних; б) представлені вони будуть упродовж усієї вертикалі навчання, тобто з 1-го по 12-й класи, з виділенням оптимально необхідної кількості тижневих годин; в) учителі мистецьких дисциплін будуть компетентними фахівцями, творчими особистостями, готовими до освоєння інноваційних підходів як об'єктивної вимоги часу, небайдужими до справи, якій служать.

Література

1. Адлер А. Индивидуальная психология. *История зарубежной психологии*: тексты. / под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1986. С. 134.
2. Комаровська О. А. Педагогіка мистецтва в контексті цивілізаційних змін: до проблеми підготовки вчителя. *Професійна мистецька освіта і художня культура: виклики XXI століття* / за заг. ред. В. Огнев'юка. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. С. 206–2013.
3. Масол Л. М. Теоретико-методологічні засади загальної мистецької освіти та поліхудожнього виховання (культурно-антропологічний підхід). *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. Київ, 2009. Вип. 30. С. 180–188.
4. Мистецтво. 5–9 класи: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Затверджена наказом МОН України № 804 від 07.06.2017 р.
5. Просіна О. Мистецтво як один із головних предметів у школі. URL: <http://osvita.ua/school/reform/53347/>
6. П'ятницька-Позднякова І. Арт-терапевтичні можливості видів мистецтв. *Наукові праці*. 2009. С. 36–42.
7. Федорець М. О. Чи потрібні дитині музичні заняття? *Мистецтво в школі*. 2017. № 2 (98). С. 29–31.